

*Liberalna teoria polityki zagranicznej**

EDWARD HALIŻAK

Celem artykułu jest ukazanie znaczenia liberalizmu w badaniu polityki zagranicznej państw, który ujmowany jest dwojako. Raz jako teoria odwołująca się do wartości liberalnych, a po drugie jako polityczno-ekonomiczna idea – doktryna, która podkreślając znaczenie wolności człowieka i tolerancję państwa w dziedzinie polityki, moralności i religii oraz polityki ekonomicznej opartej na prymacie rynku działającego niezależnie od państwa, oddziałuje na każdy etap procesu polityki zagranicznej, tj. formowanie preferencji, decydowanie i działanie państwa. W takim ujęciu jest on traktowany jako *eksplanans* (zmienna niezależna), w której kategoriach badamy politykę zagraniczną.

Liberalizm jako teoretyczna koncepcja w badaniu polityki zagranicznej zaczął być rozwijany w latach sześćdziesiątych ubiegłego stulecia¹. W tym podejściu kładzie się nacisk na znaczenie wewnętrznych uwarunkowań procesu polityki zagranicznej. Ujawnianie i analizowanie znaczenia poszczególnych czynników wewnętrznych określa się metaforycznie odkrywaniem czarnej skrzynki (ang. *black box*). Cechą liberalizmu jako teorii jest tendencja do traktowania w jednakowy sposób wewnętrznej sfery polityki państwa i stosunków międzynarodowych. Przykładem takiego integralnego ujmowania tego problemu jest teoria demokratycznego pokoju².

Liberalizm w polityce wewnętrznej i zagranicznej państwa, jak uważa Stanley Hoffman, wyrasta ze sprzeciwu wobec wszelkiej władzy (siły), która nie jest w żaden sposób ograniczona środkami prawnymi i niezależnymi sądami³. Taka cecha liberalnej ideologii sprawia, że ci, którzy uznają jej system wartości, stoją w opozycji do realizmu jako sposobu objaśniania polityki zagranicznej w kategoriach siły i interesu narodowego definiowanego w materialnych kategoriach. Według Sławomira Sałajczyka, liberalizm rozpatruje rzeczywistość międzynarodową pod kątem potencjalnego pokoju oraz opiera się na założeniu istnienia harmonii interesów narodów, społeczeństw

* Rozdział ten ukazał się pierwotnie na łamach kwartalnika *Stosunki Międzynarodowe – International Relations*, w numerze 2 z 2016 roku.

Halizak i państw. Harmonia interesów dotyczy przede wszystkim sfery interesów ekonomicznych. Rzeczywisty interes każdego narodu polega na pełnym i nieskrępowanym rozwoju więzi ekonomicznych, wolnym handlu i współpracy gospodarczej z innymi narodami⁴. W liberalizmie ceni się racjonalne, legalistyczne i instytucjonalne podejście w tworzeniu porządku międzynarodowego, który w swej istocie powinien być odwzorowaniem liberalnego systemu wewnętrznego państwa⁵ – stąd kluczowe znaczenie sfery wewnętrznej w badaniu polityki zagranicznej w teorii liberalnej.

Mające powyższe na uwadze w rozdziale zostaną rozpatrzone następujące kwestie.

- Po pierwsze, badanie polityki zagranicznej odwołujące się do liberalnych pryncypiów.
- Po drugie, związki liberalizmu jako polityczno-ekonomicznej idei z polityką zagraniczną Zachodu.
- Po trzecie, wyjątkowe i specyficzne znaczenie liberalizmu w polityce zagranicznej USA po zakończeniu zimnej wojny, gdzie występuje on w roli kluczowej zmiennej niezależnej, warunkującej cele tej polityki.

1. *Liberalne teorie polityki zagranicznej*

Liberalne podejście w badaniu polityki zagranicznej zostało zapoczątkowane przez amerykańskich badaczy: Jamesa Rosenau'a i Wolframa Hanriedera, którzy jako pierwsi zwrócili uwagę na potrzebę uwzględnienia wewnątrz krajowego kontekstu w badaniu polityki zagranicznej⁶. Formułowane przez nich na ten temat twierdzenia plasowały się w opozycji do realizmu, zgodnie z którym zachowania państw w stosunkach międzynarodowych są funkcją równowagi i maksymalizacji władzy i potęgi.

W dekadzie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych coraz liczniejsi badacze stosunków międzynarodowych, odwołując się do wartości liberalnych, zaczęli traktować liberalizm w kategoriach nieideologicznych, ale teoretyczno-metodologicznych. Przejawiało się to w poszerzeniu obszaru badawczego o nowe zjawiska i procesy mające miejsce wewnątrz państwa, jak i między nimi oraz krytyce nazbyt wąskiego rozumienia kontekstu wewnątrz krajowego i sprowadzenia go do roli decydenta i biurokracji państwowej⁷. W tych nowych ujęciach badawczych zaczęto zwracać uwagę na takie kwestie jak: rola i miejsce grup społecznych i ich relacji z instytucjami państwa odpowiedzialnymi za politykę zagraniczną państwa, problem jej uspołecznienia i poddania demokratycznej kontroli, wpływu grup interesów

na proces decyzyjny⁸. To przyczyniło się do identyfikacji nowego obszaru badawczego i podejścia badawczego odwołującego się do liberalnych pryncypiów⁹. Na podstawie tych przesłanek w tamtym okresie stworzono i sformułowano podstawy liberalnej teorii polityki zagranicznej, która objaśniała związki przyczynowo-skutkowe między ustrojem wewnętrznym państwa (instytucjami demokratycznymi) a zachowaniem państwa w stosunku do innych¹⁰.

Ważną inspiracją dla rozwoju teorii liberalnej polityki zagranicznej były nowe dwie tendencje rozwojowe, które ujawniły się w dekadzie lat siedemdziesiątych, a mianowicie wzrost współzależności i transnacjonalizm.

Wzrost współzależności ekonomicznych w tamtym okresie przykuwał uwagę badaczy stosunków międzynarodowych, którzy dostrzegali w niej ważny strukturalny czynnik zmian i zachowań państw¹¹. Oceniając to zjawisko z dzisiejszej perspektywy czasowej możemy go uznać za preludium współczesnej globalizacji¹².

Jednak pojawienie się transnarodowego paradygmatu – pojęcie transnarodowych stosunków (ang. *transnational relations*) było istotnym przełomem w myśleniu o istocie i naturze stosunków międzynarodowych i polityki zagranicznej, i uutorowało drogę dla rozwoju liberalnej teorii, która wkrótce stała się konkurencyjnym paradygmatem w stosunku do realizmu¹³.

Pojęcie transnarodowości opierało się na założeniu mówiącym, że państwo przestało być jedynym podmiotem stosunków międzynarodowych ze względu na wzrost znaczenia uczestników pozapaństwowych (przedsiębiorstw międzynarodowych, grup społecznych i jednostek). To zasadnicza zmiana w pojmowaniu podmiotowości, którą przestano utożsamiać wyłącznie z państwami, co nie mogło nie mieć wpływu na sposób badania polityki zagranicznej.

Pojęcie transnarodowości w literaturze przedmiotu nie jest jednoznacznie zdefiniowane, ale na ogół akceptuje się tę zaproponowaną przez Roberta Keohane i Josepha Nye'a, która mówi, że są to interakcje między dwoma podmiotami, gdzie przynajmniej jeden z nich ma pozapaństwowy charakter¹⁴. To samo odnosi się do pojęcia „transnarodowego uczestnika” (ang. *transnational actor*), którym może być osoba prawna (organizacja pozapaństwowa), jak i nieformalne instytucje działające na zasadzie dobrowolności, wzajemności, poziomych powiązań i komunikowania się, w skład których wchodzi osoby fizyczne a także nieformalne grupy, tworzące w skali krajowej i międzynarodowej „wspólnoty epistemiczne” gromadzące specjalistów danej branży i oferujących swe usługi w skali międzynarodowej¹⁵.

Koncepcje współzależności i transnarodowości legły u podstaw liberalnej teorii, której wyróżniającą cechą są założenia badawcze,

Halizak które podważają i krytykują państwowocentryczny punkt widzenia w polityce zagranicznej. Odwołują się one do idei pluralizmu i mówią, że grupy interesów i organizacje pozarządowe w istotny sposób ograniczają aktywność stricte politycznych podmiotów. Stąd procesy polityczne stają się bardziej złożone ze względu na sprzeczności interesów i celów licznych grup uczestników pozarządowych w skali krajowej i międzynarodowej¹⁶.

W liberalnej teorii wyjątkowo ważne znaczenie przypisuje się takim kategoriom pojęciowym jak motywacje i preferencje, które mogą mieć charakter: a. instrumentalny ukierunkowany wyłącznie na realizację właściwych dla danej grupy i jednostek celów; b. dobra wspólnego (ang. *common goods*); c. być ukierunkowana na realizację zysku (ang. *profit*) lub wartości niematerialnych (ang. *non-profit*).

Na podstawie powyższych założeń badawczych w dekadzie lat siedemdziesiątych dwudziestego wieku zapoczątkowane zostały systematyczne badania nad wewnętrznymi determinantami polityki zagranicznej państwa. Ich celem było udzielanie odpowiedzi na następujące pytania badawcze: jakie i w jaki sposób wartości, motywy i preferencje podmiotów społecznych, funkcjonujących poza formalnymi strukturami decydowania politycznego w państwie są uwzględnione i wdrażane w procesie polityki zagranicznej?

Tak sformułowane przez nas pytanie badawcze najpełniej identyfikuje w naszym przekonaniu liberalizm jako teorię polityki zagranicznej i stawia ją w opozycji do założeń realizmu, zgodnie z którymi państwo to unitarny uczestnik, którego interes narodowy jest funkcją zewnętrznych uwarunkowań. Owo założenie znajduje swój wyraz w twierdzeniu o domniemaniu konsensusu podmiotów wewnątrz krajowych odnośnie do podstawowych kwestii polityki zagranicznej w tym przede wszystkim bezpieczeństwa (twierdzenie w jęz. angielskim: *politics stops at the water's edge*)¹⁷. Istotnym argumentem liberalnej teorii uznającej prymat wewnątrz krajowych uwarunkowań polityki zagranicznej jest suwerenność państwa, która implikuje jego prymat w sprawach wewnętrznych i wyznacza granice swobody i autonomii podmiotów politycznych i ekonomicznych. Zatem ich oddziaływanie na proces polityki zagranicznej są strukturalne i ontologicznie pierwotne – domniemanie prymatu suwerenności¹⁸.

W ramach liberalnej teorii polityki zagranicznej rozwinęły się następujące kierunki badań, które w odmienny, ale komplementarny sposób ujmują rolę wewnątrz krajowych uwarunkowań.

Pierwszy i najwcześniej ujawniony kierunek badań związany jest z międzynarodową ekonomią polityczną, w ramach której po raz pierwszy podjęto problem wpływu grup interesów i struktur ekonomicznych danego państwa na jego politykę zagraniczną. Tradycja

tego rodzaju badań sięga okresu po drugiej wojnie światowej za sprawą dwóch wybitnych amerykańskich ekonomistów: Jacoba Vintera i Charlesa Kindlebergera. Ten pierwszy na łamach czasopisma *World Politics* udowodnił, że interesy i wartości związane z dobrobytem (bogactwem) ekonomicznym są równie ważne, jak te odnoszące się do sfery bezpieczeństwa i polityki siły¹⁹. Ten drugi w opublikowanym parę lat później artykule po raz pierwszy wskazał na fakt, że w swej istocie polityka handlowa państwa jest funkcją wpływu grup biznesu²⁰. Tę myśl zawarto w pracy wydanej w latach sześćdziesiątych poświęconej amerykańskiej polityce handlowej²¹.

Okoliczności zimnej wojny sprawiły, że ten kierunek myślenia o badaniu polityki zagranicznej nie rozwijał się na szerszą skalę ze względu na dominację problematyki bezpieczeństwa.

W dekadzie lat siedemdziesiątych ukazały się publikacje badaczy amerykańskich, które nawiązując do koncepcji współzależności i transnarodowości oraz interdyscyplinarnego podejścia w postaci międzynarodowej ekonomii politycznej (ang. *international political economy*) wniosły niekwestionowany wkład w rozwój liberalnej teorii polityki zagranicznej. Byli to Robert Gilpin, który w 1975 roku opublikował pracę o roli amerykańskich przedsiębiorstw międzynarodowych w polityce zagranicznej tego mocarstwa²² oraz Peter Katzenstein, którego dwie publikacje z lat siedemdziesiątych standardy badań o roli krajowych grup interesów ze sfery gospodarki na politykę zagraniczną²³.

W następnych dekadach badania w ramach tego nurtu koncentrowały się na udzieleniu odpowiedzi na pytanie, w jakiej mierze polityka protekcjonizmu i wolnego handlu jest wypadkową wpływu ekonomicznych grup interesów w danym kraju. Pionierem badań w tej dziedzinie był Ronald Rogowski, badacz polskiego pochodzenia, zamieszkujący w Kanadzie, który w dekadzie lat osiemdziesiątych opublikował prace, które udzielały odpowiedzi na powyższe pytanie. Jego teoretyczne uogólnienia są do tej pory akceptowane ze względu na zastosowanie oryginalnego modelu objaśniania odwołującego się do teorii ekonomicznej mówiącej o wyposażeniu danego kraju w czynniki produkcji oraz zachowań i preferencji zatrudnionych w sektorach gospodarki wykorzystujących obfitość zasobów i tych, które są oparte na zasobach trudno dostępnych²⁴. Ten wątek badań był rozwijany przez Helen Milner, która w 1997 roku opublikowała pracę uznaną za klasyczną, w której wyjaśniła proces ścierania się interesów i preferencji grup społecznych opowiadających się za protekcjonizmem i wolnym handlem, i tego, jak to wpływa na ostateczny kształt polityki zagranicznej²⁵.

Drugi kierunek badań koncentruje się na problematyce wpływu instytucjonalnej struktury państwa – typu reżimu politycznego na

Halizak politykę zagraniczną. Według Thomasa Risse-Kappena słabość i sprawność instytucji państwa decyduje o możliwości wpływu społeczeństwa na politykę zagraniczną lub, jak to określa, sposobu partycypacji negocjowania w polityce zagranicznej oraz tworzenia koalicji. Istotną kwestią odnośnie do tego problemu są konstytucyjne prerogatywy władzy ustawodawczej i wykonawczej, a w jej ramach poszczególnych organów władzy państwowej. Formułuje on na ten temat interesującą opinię mówiącą o tym, że w różnych ustrojach państwowych społeczeństwo i poszczególne grupy mają zróżnicowany dostęp do decydowania w polityce zagranicznej (pojęcie punktów dostępu)²⁶.

Istotnym wątkiem w tym nurcie badań są rozważania o charakterze analizy porównawczej ustrojów demokratycznych i niedemokratycznych, ich wpływu na proces polityki zagranicznej w tym przede wszystkim na efektywność decydowania i implementację decyzji²⁷.

Interesującą propozycją badawczą są rozważania o znaczeniu „narodowej specyfiki” (ang. *nation type*) w polityce zagranicznej danego państwa²⁸. Przykładem mogą służyć prace na temat koncepcji „średniego mocarstwa” (ang. *middle powers*), gdzie uwidacznia się w specyficzny sposób synergia ideowych i materialnych determinant, która przekłada się na postrzeganie ich roli w stosunkach międzynarodowych, która polega na promowaniu nowych wartości i norm oraz multilateralnych rozwiązań w dyplomacji²⁹.

Trzeci najbardziej rozbudowany kierunek badań jest wyjątkowo zróżnicowany i pluralistyczny pod względem ilości problemów i czynników wewnętrznych, które są brane pod uwagę w badaniu polityki zagranicznej. Ich efektem są liczne teorie jednoczynnikowe, które objaśniają zależności między daną zmienną niezależną a zmienną zależną. Na przykład wpływ opinii publicznej³⁰, elit politycznych³¹ i mediów³² na politykę zagraniczną.

Odkrywanie przez teorię liberalną złożoności wewnątrzrajowego kontekstu procesu polityki zagranicznej nie oznacza bynajmniej zaniechania systemowych uwarunkowań. W przeciwieństwie do realizmu w ramach tej szkoły teoretycznego myślenia po raz pierwszy podjęto kwestię oceny wpływu środowiska międzynarodowego oraz, co najważniejsze, wzajemnych relacji między sferą wewnętrzną i zewnętrzną międzynarodowej aktywności państwa. To problem, który w badaniach polityki zagranicznej w Polsce jest praktycznie nieobecny³³.

Zjawisko wzajemnego przenikania się sfery wewnętrznej i zewnętrznej po raz pierwszy zostało podjęte w ramach liberalnej teorii współzależności. Współzależność, jak zauważa Hedley Bull, jest konstytutywną cechą systemu westfalskiego i bez niej nie istniałaby

w ogóle społeczność międzynarodowa³⁴. W dekadzie lat sześćdziesiątych ubiegłego stulecia zaczęto redefiniować pojęcie tego terminu ze względu na internacjonalizację (umiędzynarodowienie) gospodarek państw, które sprawiło, że nastąpiło rozszerzenie jego zakresu przedmiotowego o sferę wewnętrzną państwa. Stąd opinia Richarda Coopera o tym, że „umiędzynarodowiona gospodarka” charakteryzuje się wrażliwością wewnętrznego ekonomicznego rozwoju z tytułu oddziaływania transakcji ekonomicznych między dwoma lub większą ilością państw³⁵. Taka tendencja rozwojowa zdaniem tego autora prowadziła wprost do formowania się globalnego rynku towarów i usług³⁶.

Oceny naukowe tego badacza, jak i innych podejmujących problem współzależności, prowadziły do sformowania opinii o zacieraniu się różnic między sferą wewnętrzną i zewnętrzną (środowiska międzynarodowego) państwa. Taki skrajny pogląd wyrażali niektórzy badacze w pozimnowojennej debacie globalizacyjnej³⁷. Niemniej jednak problem wzajemnych relacji między sferą wewnętrzną państwa i sferą międzynarodową i tego, która z nich ma ważniejsze znaczenie w oddziaływaniu na proces polityki zagranicznej państwa, jest przedmiotem ożywionej debaty naukowej. W jej toku ukształtowały się dwa podejścia odnośnie do tego problemu.

Pierwsze z nich nawiązuje do tradycji realizmu, zgodnie z którym sfera wewnętrzna jest niezmienna i poddaje się nieznacznym zmianom środowiska międzynarodowego. Jedno z centralnych założeń realizmu mówi o unitarnym, jednolitym strukturalnie charakterze państwa działającego zgodnie z zasadami racjonalności celem maksymalizacji korzyści z tytułu uczestnictwa w systemie międzynarodowym. Te założenia są podzielane przez teorię instytucjonalną (neoliberalny instytucjonalizm), w której przypisuje się instytucjom międzynarodowym (czynnik zewnętrzny) zasadniczą rolę w rozwijaniu współpracy międzynarodowej³⁸. W podobnym duchu utrzymane są poglądy przedstawicieli „systemowego konstruktywizmu”, którzy utrzymują, że państwa zachowują się zgodnie z regułami obowiązującymi w anarchicznym systemie międzynarodowym³⁹.

Drugi wywodzący się z tradycji nauk o polityce w centrum uwagi stawia sferę wewnętrzną i system polityczny jako pierwotne i najważniejsze źródło zachowań międzynarodowych państwa⁴⁰.

W przeciwieństwie do powyższych stanowisk na gruncie teorii liberalnej relacja między sferą wewnętrzną i zewnętrzną państwa została ujęta we wzajemnych zależnościach z podkreśleniem specyficznej roli każdej z nich. Liberalowie jako pierwsi zwrócili uwagę na wnętrze państwa (metafora odkrywania czarnej skrzynki), ale jej nie absolutyzowali. Świadczą o tym dwie innowacyjne i przełomowe

Halizak publikacje autorstwa Petera Gourevitcha i Roberta Putnama, które wyznaczyły nowe standardy konceptualizowania relacji między tymi dwiema sferami w procesie polityki zagranicznej.

Peter Gourevitch w artykule opublikowanym w dekadzie lat siedemdziesiątych ubiegłego stulecia twierdził, że sfera wewnątrzpaństwowa i wszystko, co ją konstytuuje, kształtuje się pod wpływem czynników lokalnych, ale w warunkach rosnącej współzależności rośnie ranga uwarunkowań zewnętrznych. Stąd teza artykułu mówiąca, że to one są źródłem polityki wewnętrznej, a także polityki zagranicznej. Liberalizacja i umiędzynarodowienie czynią sferę wewnętrzną podatną na oddziaływanie idei, praktyk i zachowań wywodzących się z innych państw⁴¹.

Robert Putnam w artykule opublikowanym w 1988 roku przedłożył interesującą teoretyczną konstrukcję objaśniającą w innowacyjny sposób wzajemne relacje obydwu sfer – określając je mianem gry na dwóch poziomach (ang. *two-level game*).

Koncepcja gry na dwóch poziomach opiera się na założeniu mówiącym, iż dyplomaci danego kraju negocjując układ z innym państwem, prowadzą je niejako na dwóch poziomach. Pierwszy to rzecz jasna poziom międzynarodowy (partner zagraniczny), a drugi to poziom wewnątrzpaństwowy, gdzie prowadzone są rokowania z danymi grupami interesu, celem zapewnienia ich poparcia dla ratyfikacji umowy międzynarodowej. Negocjując na pierwszym poziomie, rząd stara się w maksymalnym stopniu zaspokoić interesy wewnętrzne, minimalizując jednocześnie znaczenie przeciwstawnych (zagranicznych). Na drugim poziomie politycy w obliczu presji grup interesów, dążąc do utrzymania się przy władzy poprzez organizowanie różnych koalicji poparcia⁴². W tej sytuacji każde państwo stara się wynegocjować porozumienia dające szanse na ratyfikację i uwzględniające zarazem racje partnera zagranicznego. Owo minimum określa mianem „win-set”⁴³.

Badaczem, który wniósł niepodważalny wkład w rozwój liberalnej teorii polityki zagranicznej był Andrew Moravcsik. Jego zasługą jest nadanie liberalizmowi, dotąd traktowanemu jako polityczno-ekonomiczna idea (doktryna), statusu teorii. Według niego jest to możliwe, jeśli przestaniemy go traktować w kategoriach ideologicznego i idealistycznego projektu politycznego i zamiast tego będziemy traktować go jako empiryczną naukę społeczną spełniającą kryteria naukowości poprzez wskazanie wymiaru teoretycznego, metodologicznego i empirycznego. Tak zdefiniowana teoria liberalna przeciwstawia się realizmowi i instytucjonalizmowi. Jako zagorzały ich krytyk argumentuje, że analiza czynników wewnętrznych spełnia kryteria objaśnienia zachowań państwa w stosunkach międzynarodowych⁴⁴.

O specyfice liberalnej teorii, czyli jej teoretyczno-metodologicznym statusie decyduje podstawowe i wyjściowe założenie, które mówi, że preferencje państwa to najważniejsze zmienne w badaniach polityki zagranicznej⁴⁵.

O eksplanacyjnych walorach liberalnej teorii stosunków międzynarodowych przesądzają kolejne trzy założenia, które konstytuują jej obszar badawczy. Są one następujące:

1. Prymat społecznych aktorów. Najważniejszymi aktorami w stosunkach międzynarodowych są jednostki i prywatne grupy, które są racjonalne i unikają ryzyka, które inicjują wymianę i zbiorowe działania celem promocji własnych interesów w warunkach ograniczonej zasobów materialnych, konfliktowych wartości i zmian społecznych.
2. Reprezentacja i preferencje państwa. Państwa (i inne polityczne instytucje) reprezentują społeczeństwo i na podstawie jego interesów określają preferencje państwa i działania w stosunkach międzynarodowych.
3. Współzależność i system międzynarodowy. Konfiguracja współzależnych preferencji państw określa zachowanie państwa⁴⁶.

Zatem wbrew temu, co implikuje nazwa, „liberalna teoria stosunków międzynarodowych” ze względu na powyższe założenie jest w istocie teorią polityki zagranicznej, ponieważ jej celem jest objaśnienie międzynarodowych zachowań państwa z uwzględnieniem jego preferencji⁴⁷.

Andrew Moravcsik traktuje swoją teorię jako systemowo spójną, ale jednocześnie proponuje rozpatrywać ją w trzech wariantach. Pierwszy to idealistyczna teoria liberalna, która w analizie bierze charakterystyczne dla danego państwa wartości i tożsamości. Druga to liberalizm komercyjny, który podejmuje problem zachowania państwa pod wpływem aktorów rynku wewnętrznego i transnarodowych. Trzecim jest liberalizm republikański, który bada proces i metody, za pomocą których społeczne dążenia są przekształcane w politykę państwa. To sposób politycznej reprezentacji, która wpływa na uprzywilejowanie danych społecznych preferencji⁴⁸.

Liberalna teoria A. Moravcsika została sformułowana na kanwie doświadczeń w badaniu integracji europejskiej, w której to dziedzinie zasłynął nową propozycją teoretyczną – liberalna teoria międzyrządowości (ang. *liberal intergovernmentalism*), opierającą się na założeniu mówiącym, iż państwa w pełni kontrolują proces integracji europejskiej. Uczynił to w serii artykułów opublikowanych w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych⁴⁹.

Halizak Należy odnotować fakt, że liberalna teoria międzyrządowości nie jest bynajmniej przyjmowana bezkrytycznie⁵⁰. W Polsce jest ona bardzo dobrze rozpoznawalna dzięki opublikowanej w 2005 roku monografii autorstwa Rafała Trzaskowskiego⁵¹.

Ostateczny kształt liberalnej teorii polityki zagranicznej Andrew Moravcsik nadał w rozdziale w pracy zbiorowej opublikowanej w 2003 roku, a noszącym tytuł: *Liberal International Relations Theory: A Social Scientific Assessment*⁵². Jego późniejsze publikacje na ten temat nawiązywały do tej z 2003 roku i powielają jej teoretyczno-metodologiczne założenia⁵³.

Zasadniczym celem badawczym rozdziału, o którym mowa było udzielenie odpowiedzi na pytanie jak dalece liberalna teoria przyczynia się do postępu naukowego w kategoriach metodologii Imre Lakatosa. W związku z tym, w pierwszej jego części autor przedstawił istotę liberalnego programu badawczego i konstytuujące go założenia badawcze. Według niego „liberalny program badawczy charakteryzuje się tym, że: w centrum stosunków międzynarodowych stawia relację państwo – społeczeństwo. To wywodzi się z fundamentalnego przesłania mówiącego, że najważniejszym czynnikiem oddziałującym na zachowanie państwa jest relacja między państwem i społeczeństwem i transnarodową społecznością”⁵⁴.

Treścią tak sformułowanego liberalnego programu badawczego są następujące założenia.

1. Założenie dotyczące istoty uczestników stosunków międzynarodowych. Najważniejszym uczestnikiem stosunków międzynarodowych są racjonalne jednostki i grupy społeczne, które promują swoje interesy. Liberalna teoria analizuje politykę w sposób zdecentralizowany, gdzie potrzeby jednostek i grup mają pierwotne w sensie genetycznym znaczenie w kształtowaniu interesów kształtujących zachowanie państwa.
2. Założenie dotyczące państwa. Państwo i jego instytucje pełnią funkcję pasa transmisyjnego, za którego pośrednictwem preferencje jednostek i grup społecznych są przekształcane w politykę zagraniczną państwa. Proces ten jest realizowany przez działających w duchu nacjonalizmu przedstawicieli państwa.
3. Założenie dotyczące istoty systemu międzynarodowego. System międzynarodowy to konfiguracja preferencji państw, które oddziałują na ich zachowanie⁵⁵.

Odwołując się do metodologii Imre Lakatosa Andrew Moravcsik formułuje trzy dodatkowe pomocnicze hipotezy, z których każda wiąże się z tradycją liberalizmu idealistycznego, liberalizmu ekonomicznego (handlowego), liberalizmu republikańskiego. Tak więc:

Zgodnie z idealistycznym liberalizmem preferencje państwa, a zatem stan międzynarodowej rywalizacji, współpracy i konfliktu jest funkcją konfiguracji wewnątrz krajowych społecznych tożsamości i wartości.

Liberalizm ekonomiczny objaśnia indywidualne i zbiorowe zachowania państw wpływem sił rynkowych kształtowanych przez krajowych i transnarodowych aktorów.

Wedle liberalizmu republikańskiego polityka państwa jest funkcją wewnątrz krajowej politycznej reprezentacji, która ma wpływ na to, czyje społeczne preferencje będą uwzględniane w polityce państwa⁵⁶.

Twórca liberalnej teorii polityki zagranicznej Andrew Moravcsik traktował ją w kategoriach heurystycznej nowości (ang. *heuristic novelty*) o znacznie większej zdolności objaśniania aniżeli realizm, którego był zagorzałym krytykiem⁵⁷. Jego zdaniem przewaga w tym zakresie liberalnej teorii nad innymi przejawia się w tym, że oferuje ona wiarygodne objaśnienia długofalowych i historycznych zmian w systemie międzynarodowym oraz związków przyczynowo-skutkowych między czynnikami ekonomicznymi, politycznymi i społecznymi, i tego, jak to oddziałuje na międzynarodowe zachowania państw⁵⁸.

Liberalna teoria nie jest bynajmniej przyjmowana bezkrytycznie, a najważniejszy argument, jaki jest w związku z tym wysuwany, dotyczy braku dokładnego rozgraniczenia między liberalizmem traktowanym w kategoriach ideologii polityczno-ekonomicznej a teorią (programem badawczym). Na przykład „teoria demokratycznego pokoju”, która jest traktowana jako strategia polityki zagranicznej⁵⁹.

Należy także wskazać na inne założenia tej teorii, które są ważne w ocenie jej walorów eksplanacyjnych. Jej twórca Andrew Moravcsik twierdzi, że aby zrozumieć zachowanie państwa w stosunkach międzynarodowych należy dowiedzieć się, czego one chcą (ang. *what they want*) – i to, czego chcą może być objaśnione tylko przy uwzględnieniu czynników wewnętrznych, które traktuje priorytetowo nad zewnętrznymi. To konsekwencja tego, że swoje poglądy teoretyczne formułuje w opozycji nie tylko do realizmu, ale i neoliberalnego instytucjonalizmu. Takie stanowisko prowadzi z kolei do przyjęcia niewłaściwej nazwy teorii jako „liberalnej teorii polityki międzynarodowej” – co implikuje, że jest to teoria systemowa objaśniająca rozwój i funkcjonowanie systemu międzynarodowego. W rzeczywistości biorąc pod uwagę przyjmowane założenia badawcze – jest to teoria z ambicjami objaśniania zachowania państwa – czyli teoria polityki zagranicznej.

Największą jednak słabością teorii A. Moravcsika jest nieuwzględnienie procesu decyzyjnego i sposobu formowania preferencji, pomija on aktywną rolę państwa w procesie polityki zagranicznej, jego udział sprowadza do pasywnej roli pasa transmisyjnego społecznych żądań, potrzeb i interesów państwa.

Liberalizm jako idea polityczno-ekonomiczna odgrywa ważną rolę w polityce zagranicznej państw Zachodu. To determinanta której nie sposób pominąć, gdyż jest uważana za jeden z najważniejszych wytworów kultury i cywilizacji Zachodu, który w wyjątkowo wyrazisty sposób identyfikuje tę grupę państw we współczesnych stosunkach międzynarodowych. Bez odwołania się do tej idei, nie jest możliwe porównanie Zachodu z innymi cywilizacjami i analizowanie jego zewnętrznych relacji w stosunku do reszty świata⁶⁰.

Zachód to państwa demokratyczne o gospodarce rynkowej, których polityka zagraniczna jest funkcją wyznawanych przezeń wartości liberalnych takich jak demokracja, wolność prawa człowieka, rynek, wolne wybory. Ta relacja przejawia się w zależności przyczynowo-skutkowej między liberalizmem szeroko definiowanym jako idea ujmowana jako zmienna niezależna (zmienna objaśniająca) – czyli to, co oddziałuje, jest przyczyną – a polityka zagraniczna Zachodu w sferze realizacyjnej (dyplomacja, strategia działania, współpraca, rywalizacja) – ujmowanej jako zmienna zależna, czyli to, co jest objaśniane.

Taki sposób analizy oznacza opowiedzenie się za „idealistyczną” metodologią, dla której najważniejszym aspektem społeczeństwa jest natura i struktura świadomości społecznej, która przeciwstawia się materialistycznej metodologii, zgodnie z którą istotą życia społecznego jest natura i organizacje sił materialnych. Materialiści dają pierwszeństwo stosunkom przyczynowym, skutkom i problemom natomiast idealiści stosunkom konstytutywnym, stanowiącym, skutkom i problemom. W nauce o stosunkach międzynarodowych ta metodologiczna reguła przekłada się w wymiarze epistemologicznym na teorię liberalną i realizm oraz konstruktywizm, który proponuje godzenie obydwu perspektyw⁶¹.

Okres zimnej wojny to dominacja materialistycznej perspektywy uosabianej przez realizm. Zakończenie zimnej wojny przyniosło zasadniczy zwrot w badaniach przejawiający się w docenieniu idealistycznej perspektywy metodologicznej. Kluczową rolę w tym zakresie odegrała publikacja autorstwa Roberta Keohane i Judith Goldstein o roli idei w badaniach polityki zagranicznej, które klasyfikowano w następujący sposób: a. idee o uniwersalnym charakterze, b. idee normatywne, które są konkretyzacją idei uniwersalnych i które są podstawą działania, c. idee przyczynowe, które określają zasady i środki osiągnięcia celów⁶².

Najważniejszym elementem publikacji dwójki amerykańskich autorów jest postawione przez nich pytanie badawcze: jak idee wpływają na polityczne działanie i jeśli tak to na jakich warunkach?

Próbując odpowiedzieć na to pytanie odrzucają oni proste założenie o przyczynowej zależności między ideą a politycznym działaniem i na tej podstawie przedkładają trzy propozycje badawcze, które tę złożoną relację ujmują w następujący sposób. Po pierwsze, idee jako swego rodzaju „mapa drogowa” w postępowaniu i zachowaniu ludzi i państw. Wybór danej idei implikuje wybór zasad i preferencji. Po drugie, idee inspirują współpracę, pełnią funkcje integracyjną, są punktem odniesienia i spoiwem. Po trzecie, zinstytucjonalizowanie idei w postaci norm, reguł, instytucji nadaje im trwały charakter i czyni z nich zmienną niezależną oddziałującą na efekty działania⁶³.

Publikacja pracy Judith Goldstein i Roberta Keohane zainspirowała badania na temat znaczenia idei w polityce zagranicznej. W latach dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku ukazały się na ten temat liczne publikacje, wśród których znalazły się takie, które wyznaczyły standardy badań tej problematyki. Są one trojakiemu rodzaju.

Po pierwsze, zawsze ma miejsce dylemat wyboru między objaśnieniem i poleganiem przede wszystkim na metodach ilościowych a rozumieniem (interpretacją), w którym docenia się metody jakościowe z analizą dyskursu na czele.

Po drugie, idee jako takie same nie działają (nie oddziałują), gdyż ich wpływ ujawnia się poprzez podmioty (jednostki ludzkie, grupy społeczne i interesów, biurokracja i instytucje państwa). I w tym sensie liberalizm jako ideę można traktować jako zmienną niezależną gdyż oddziałuje poprzez przedmioty, dla których jest on inspiracją wyboru odpowiednich preferencji.

Po trzecie, idee klasyfikowane jako normatywne służą wartościowaniu; na przykład sprawiedliwe- niesprawiedliwe, demokratyczne- niedemokratyczne, rynkowe- nierynkowe. Z kolei idee przyczynowe (pragmatyczne) określają wybór strategii i taktyki w osiągnięciu celów w kontekście normatywnych wartości, za pomocą których ocenia się środowisko międzynarodowe i formułuje politykę zagraniczną⁶⁴.

Zatem decydowanie i działanie to dwa kluczowe elementy w procesie polityki zagranicznej, które są funkcją poziomu synergii i współzależności normatywnych i pragmatycznych idei. Takie, a nie inne wybory – kierunki i formy działań w tej dziedzinie wynikają z podzielenia wartości normatywnych przez polityków (decydentów) z jednej strony i wymogów efektywności i optymalizacji działania w polityce zagranicznej ze względu na potrzebę uwzględniania przyczynowo- pragmatycznych idei.

Przyjęcie przez nas takich założeń analitycznych uzasadnia przedmiot badania, jakim jest polityka zagraniczna państw Zachodu motywowana wartościami liberalnymi – co też jest założeniem, gdyż

Halizak wiąże się z odrzuceniem realistycznej perspektywy (realizmu klasycznego, neorealizmu, realizmu ofensywnego i defensywnego).

Przyjęcie takiego założenia ontologicznego uzasadniają okoliczności i kontekst międzynarodowy po zakończeniu zimnej wojny. W bogatej literaturze przedmiotu zachodnich autorów zostały one zinterpretowane jako zwycięstwo liberalnej idei, która od tej pory miała stać się konstytutywną podstawą rozwoju i funkcjonowania społeczności międzynarodowej. Najwcześniej tę tendencję rozwojową uogólnił Francis Fukuyama, który publikując w 1992 roku pracę o „Końcu historii”, miał na myśli to, że ujęta w takiej metaforze polega na zwycięstwie w skali globalnej zasad gospodarki rynkowej i demokracji. To swoiste zakończenie procesu historycznego poczynawszy od Oświecenia aż do chwili obecnej, który kończy się przekształceniem liberalizmu w ideę o uniwersalnym charakterze⁶⁵. Według niego nie oznacza to wyeliminowania braku zagrożeń dla porządku międzynarodowego, ze względu na istnienie wielu nieoliberalnych państw. Tę istotną okoliczność inny badacz Samuel Huntington uogólnił za pomocą pojęcia „zderzeń cywilizacji”⁶⁶. W innej pracy udowodnił, że najnowsze pozimnowojenne fale demokratyzacji będzie miała istotne znaczenie dla pokojowej ewolucji stosunków międzynarodowych, ze względu na łatwość przenoszenia do nich wewnątrz krajowych wzorców demokratycznych – co w efekcie zmniejszy napięcie i konflikty międzynarodowe⁶⁷.

Z kolei Charles Kegley zwycięstwo zachodniej idei liberalnej określił mianem „neoidealistycznego momentu” (*neoidealist moment*), mając na myśli to, że dostosowane do nowych okoliczności przedwojenne idealistyczne wizje stosunków międzynarodowych Woodrow Wilsona potwierdziła swoją ideową i pragmatyczną przydatność⁶⁸. Wtórował mu Robert Latham autor nie mniej głośnej pracy o nadejściu „liberalnego momentu” (*liberal moment*) we współczesnych stosunkach międzynarodowych⁶⁹.

Publikacją, która w naszym przekonaniu najpełniej oddaje nastrój i sposób myślenia elit politycznych i środowisk naukowych Zachodu po zakończeniu zimnej wojny, jest praca zbiorową wydaną pod redakcją Milesa Kohlera profesora w Graduate School of International Relations and Pacific Studies, University of California, San Diego, noszącą tytuł: *Liberalizacja i polityka zagraniczna*, której wydanie zostało finansowane przez rząd USA Social Science Research Council. To swego rodzaju manifest ideowopolityczny o celach i zadaniach polityki zagranicznej państw Zachodu, mającej opierać się na wartościach liberalnych i obowiązku ich wspierania w stosunkach międzynarodowych. W rozdziale wstępnym Miles Koehler pisze, że: „zachodnie demokracje powinny przywiązywać dużą w sensie retorycznym uwagę do wspierania demokratyzacji i rynkowych reform”

[...] Pozytywne zmiany w polityce zagranicznej państw poddających się procesowi liberalizacji są na tyle istotne, że legitymizują to wsparcie w całej rozciągłości”⁷⁰.

Biorąc pod uwagę powyższe argumenty, możemy przyjąć jako pewnik, twierdzenie mówiące o tym, że liberalna idea to kluczowa zmienna niezależna polityki zagranicznej państw Zachodu po zakończeniu zimnej wojny. Jej najważniejszą cechą jest integralne ujmowanie polityki i ekonomii. To istotna przesłanka wyodrębnienia się subdyscypliny stosunków międzynarodowych w postaci międzynarodowej ekonomii politycznej (ekonomii politycznej stosunków międzynarodowych)⁷¹. Zgodnie z jej założeniem, rynek (liberalizm ekonomiczny) i państwo (liberalizm polityczny) są współzależne⁷². Należy pamiętać bowiem o tym, że w myśli liberalnej swobody rynkowe i wolność polityczna warunkują się wzajemnie- co implikuje ich integralne ujęcie w analizie polityki zagranicznej państw Zachodu i podejmowanych przez nich działań na rzecz tworzenia porządku międzynarodowego opartego na kryteriach i wartościach politycznych i ekonomicznych.

Kolejną interesującą klasyfikację liberalnej idei przedstawili Barry Buzan i Ole Weaver. Jej istotą jest podział na a. liberalizm ofensywny mesjanistyczny wręcz charakterze i uniwersalistycznej cesze, b. liberalizm defensywny, ukierunkowany na obronę i przetrwanie liberalizmu w danym państwie w obliczu zagrożeń zewnętrznych ze strony państw totalitarnych i groźby użycia siły⁷³. Do podobnej konkluzji dochodzą badacze z Niemiec, którzy utrzymują, że państwa demokratyczne mogą działać metodami pokojowymi lub używać siły w stosunkach zewnętrznych – wybór w tej mierze zależy od rodzaju interakcji z partnerami⁷⁴.

Teoretycznym uogólnieniem defensywnego liberalizmu jest teoria demokratycznego pokoju opierająca się na założeniu mówiącym, iż demokratyczny system polityczny państwa wyklucza użycie siły w polityce zagranicznej, ale tylko w stosunkach między partnerami demokratycznymi, które określa się takim terminem jak: „Liberalna wspólnota państw”, „Liberalna strefa pokoju”, „pokojowa federacja państw”, „unia pokoju”⁷⁵.

W bogatej literaturze przedmiotu na ten temat zwraca się uwagę na to, że w analizie wpływu liberalnej idei na politykę zagraniczną państw Zachodu należy uwzględnić jej zróżnicowanie, które przejawia się w trzech dominujących tradycjach, z których każda we właściwy dla siebie sposób oddziałuje na politykę zagraniczną są to:

1. Tradycja Johna Locka, zgodnie z którą państwo musi bronić wszelkimi środkami niepodważalne prawa jednostki, której zachowania

są ze swej istoty racjonalne. W sferze polityki zagranicznej optuje za przyznaniem państwu wyłącznej kompetencji w jej prowadzeniu ze względu na jej złożoność oraz słabość instytucji i prawa międzynarodowego, które nie chronią przed zagrożeniami pokoju i bezpieczeństwa obywateli. Stąd naturalna potrzeba przekazania kompetencji w tej dziedzinie w ręce biurokratów, ekspertów i zawodowych dyplomatów⁷⁶.

2. Liberalizm ekonomiczny (handlowy), który wywodzi się z idei wolnego handlu. Richard Cobden, 19-wieczny uczyony i polityk zarazem (twórca pierwszej umowy o wolnym handlu między Francją a Wielką Brytanią), argumentował, że wolny handel zapewnia harmonie interesów ludzi i państw – co dokonuje się w trojaki sposób:
 - a. w przeciwieństwie do merkantylizmu, który jest źródłem konfliktu i wojen wolny handel przyczynia się do wzrostu bogactwa i potęgi państwa środkami pokojowymi, gdyż wszyscy uczestnicy wymiany odnoszą korzyści, b. straty ekonomiczne z powodu wojen powstrzymują państwa przed użyciem siły zbrojnej, c. rozwój handlu międzynarodowego sprzyja rozwojowi kontaktów i komunikowania się między ludźmi – co sprzyja rozwojowi kooperatywnych postaw⁷⁷. Sto lat później wybitny badacz amerykański Richard Rosecrance, rozwijając powyższą myśl, pisał o tym, że wysoki poziom ekonomicznej współzależności sprawia, iż koszt jej zerwania rośnie – co czyni konflikt mniej prawdopodobnym. W świecie zdominowanym przez logikę handlu korzyści z tego tytułu przewyższają te inne, wynikające ze zdobyczy terytorialnych i militarnych sukcesów⁷⁸. Joseph Schumpeter uznawany za najwybitniejszego ekonomistę w teorii tej dyscypliny twierdził, że „Kapitalistyczna gospodarka rynkowa i rządy demokratyczne sprzyjają przekształceniu materialnego egoizmu w pacyfizm. Demokratyczny kapitalizm to wolny handel i pokojowa polityka zagraniczna, ponieważ jest to rozwiązanie zgodne z zasadą racjonalności”⁷⁹.

Odwołanie się do tej tradycji pozwala odpowiedź na pytanie, dlaczego w polityce zagranicznej państw Zachodu tak ważną rolę przypisuje się liberalizacji wymiany międzynarodowej (integracja europejska, Partnerstwo Transatlantyckie, Partnerstwo Transpacyficzne) oraz kładzie się nacisk na promocję zachodniego kapitalizmu i reformy prorynkowe w świecie, uzależnienie współpracy gospodarczej od reform politycznych. Należy jednak odnotować, że teza o jednoznacznie pozytywnej korelacji między wymianą międzynarodową a pokojem nie jest bynajmniej jednoznacznie akceptowana przez badaczy⁸⁰.

Trzecia tradycja idei liberalnej odwołuje się do dorobku teoretycznego Immanuela Kanta i określana jest w literaturze przedmiotu

republikańskim liberalizmem. Ponieważ opiera się na trzech filarach: wybieralny rząd republikański, zobowiązanie do przestrzegania wartości pokoju jako warunku zabezpieczania praw i wartości obywateli, handel międzynarodowy⁸¹. Zgodnie z tą tradycją polityka zagraniczna państwa powinna odpowiadać potrzebom wolnych obywateli i grup społecznych. Takie uzależnienie tej polityki od szerokiego konsensusu społecznego doprowadziło, zdaniem niektórych, do ukształtowania się poglądu o małej skuteczności i efektywności polityki zagranicznej oraz opóźnionym reagowaniu na sytuacje kryzysowe ze względu na wydłużony proces decydowania w państwach demokratycznych⁸².

Liberalizm ofensywny – to ujęcie idei liberalnej, która odnosi się do relacji z państwami niedemokratycznymi. We wszystkich jej trzech wersjach wyżej zaprezentowanych problem ten jest traktowany jako istotny, gdyż państwa autorytarne uznają się za zagrażające wartościom liberalnym. Stąd konkluzje, że należy im się przeciwstawić i przyjmować wobec nich ofensywną postawę na rzecz ograniczenia ich wpływów a z drugiej strony dążyć do ich zmiany poprzez reformy, transformację i liberalizację ich systemów politycznych i ekonomicznych. David Hume użył w naszym przekonaniu najbardziej dosadnego określenia tej cechy idei liberalnej, określając ją mianem „agresywnej postawy” (ang. *imprudent vehemence*) w stosunku do państw liberalnych⁸³.

Historia ekspansji kolonialnej państw europejskich oraz interwencje USA w zachodniej hemisferze dostarczają wystarczająco empirycznych przykładów o polityce zagranicznej państw motywowanych ideą ofensywnego liberalizmu. Wedle jednego z badaczy w okresie zimnej wojny Stany Zjednoczone w okresie 1946–79 interweniowały w Trzecim świecie dwa razy więcej niż Związek Radziecki⁸⁴.

W okresie zimnej wojny doszło do istotnego przewartościowania idei liberalnej poprzez synergię z problematyką bezpieczeństwa i zbrojeń, gdyż to one gwarantowały stabilność i przetrwanie ładu liberalnego w systemie zachodnim. To sprawiło zdaniem Barry Buzana, że związek między ideą liberalną a siłą militarną stał się naturalny⁸⁵, co tłumaczy skłonność do używania siły przez Zachód w obronie i promocji tej idei w świecie.

Okres po zakończeniu zimnej wojny i bankructwie ideologii komunistycznej stwarzał wyjątkowe wyzwania dla motywowanej ideą liberalną polityki zagranicznej państw Zachodu, która musiała balansować między defensywnością i ofensywnością, czyli zachowaniem i umocnieniem liberalnej wspólnoty państw i jej poszerzeniem. W istocie rzeczy chodziło o wypracowanie i przyjęcie międzynarodowej strategii, która uwzględniałaby właściwe proporcje między

Halizak środkami i celami, minimalizowała zagrożenia i poszerzała krąg sojuszników⁸⁶ lub, jak to określił jeden z badaczy, budowy liberalnego imperium⁸⁷. W istocie rzeczy chodziło o stworzenie mającego cechy uniwersalności liberalnego porządku międzynarodowego, opartego na ekonomicznej współzależności i poczuciu przynależności do wspólnoty demokracji, który byłby zdolny oprzeć się zagrożeniom ze strony państw niedemokratycznych⁸⁸. Próbą jego instytucjonalizacji było powołanie w 2000 roku w Warszawie forum konsultacyjnego o nazwie „Wspólnota na rzecz Demokracji” (*Community of Democracies*).

Międzynarodowa strategia Zachodu na rzecz promocji demokracji oscylowała między otwartą wojowniczością i interwencjami w stosunku do państw autorytarnych (metafora wypraw krzyżowych)⁸⁹ a rozwijaniem dyplomacji publicznej i stosowania środków z zakresu miękkiej siły (ang. *soft power*)⁹⁰. W zestawie ofensywnego liberalizmu znalazły się także takie działania jak: interwencje humanitarne⁹¹ i odpowiedzialność za ochronę⁹², wspieranie dyfuzji wartości liberalnych w sferze politycznej i ekonomicznej⁹³, silne uwarunkowanie pomocy zagranicznej przez realizację państwa odbiorców programu wewnętrznej politycznej i ekonomicznej liberalizacji⁹⁴. W zestawie działań inspirowanych ideą liberalną wyjątkowo ważne znaczenie przypisywano programowi budowy gospodarek rynkowych i transformacji gospodarek zgodnie z liberalnymi w sensie ekonomicznym wartościami – co ilustruje termin *Washington Consensus*⁹⁵.

Ocena wpływu idei liberalnej na politykę zagraniczną państw Zachodu po upływie ćwierć wieku od zakończenia zimnej wojny nie jest jednoznacznie pozytywna, biorąc pod uwagę deklarowane cele. Już po kilkunastu latach pojawiły się krytyczne analizy realizacji liberalnego projektu, który wbrew wyrażanym nadziejom nie wyeliminował licznych wojen i konfliktów o charakterze wewnętrznym⁹⁶. Liberalny projekt ujawnił szereg słabości takich jak: nieskuteczność interwencji militarnych, niepowodzenia w budowie od podstaw państw demokratycznych (ang. *state building*), kryzys finansowy, który podważył zaufanie do państw Zachodu i ich modelu gospodarczego⁹⁷. Ponadto sukcesy gospodarcze Chin, niemające źródła w zachodniej myśli liberalnej, sprawiły, że w sferze ideowej w różnych regionach świata w tym przede wszystkim w Azji zaczęto otwarcie podważać zasobność liberalizmu jako ideologii Zachodu, przeciwstawiając mu wartości azjatyckie⁹⁸. Nie należy zapominać także o antyokcydentalistycznej retoryce i polityce zagranicznej Rosji, mającej wyraźny antyzachodni wymiar⁹⁹.

Niepowodzenia, o których mowa, sprawiły, że motywowana ideą liberalną polityka zagraniczna Zachodu stała się bardziej pragmatyczna w sferze promocji demokracji w świecie i budowie między-

narodowej wspólnoty liberalnej. Przejawia się to przede wszystkim wkładaniu większego nacisku na kontekstualizację, czyli uwzględnienie w większym niż do tej pory stopniu uwarunkowań lokalnych i regionalnych oraz kulturowo- cywilizacyjnych w stosunkach z państwami nieliberalnymi, czyli większą tolerancją na odmiennosc. To nowe podejście przyjęło się określać mianem postliberalnego porządku (*post-liberal governance*)¹⁰⁰.

3. Liberalna idea w polityce zagranicznej USA

Stany Zjednoczone to mocarstwo, którego polityka zagraniczna jest w wyjątkowy sposób motywowaną ideą liberalną. Związek przyczynowo skutkowy między zmienną niezależną (idee liberalne) a zmienną zależną (realizacja polityki zagranicznej) charakteryzuje się najwyższym stopniem korelacji, co potwierdza historyczne doświadczenie, dokumenty rządowe w postaci doktryn i koncepcji oraz oceny badaczy, którzy wskazują, że polityka zagraniczna tego mocarstwa jest funkcją ustroju polityczno-gospodarczego opartego na liberalnych wartościach. Pod tym względem USA są, jak się uważa, modelowym przykładem państwa liberalnego¹⁰¹ i to tak dalece, że określa się to mianem „liberalnej wyjątkowości” (ang. *liberal exceptionalism*), na którą składają się takie wartości jak: wolność, indywidualizm, egalitaryzm, równość, demokracja, rządy prawa i własność prywatna¹⁰². Te wartości i normy zawierają w sobie imperatyw przeciwstawiania się temu wszystkiemu i tym wszystkim, co im zagraża z jednej strony, a z drugiej implikuje postulat o działaniu na rzecz ich realizacji w świecie i przekształcenie go na wzór i podobieństwo USA. Stygmat specjalnego przeznaczenia wpływający z liberalnej idei leży u podstaw amerykańskiej polityki zagranicznej¹⁰³.

Dowodzi tego historia ekspansji amerykańskiej republiki od jej powstania w 1784 roku. Ekspansja do końca XIX wieku została dobrze udokumentowana przez historyków¹⁰⁴. Woodrow Wilson był pierwszym prezydentem USA (1913–1921), który w sposób planowy i zorganizowany przystąpił do realizacji w skali globalnej liberalnego porządku międzynarodowego, którego podstawą miały być rządy demokratyczne, wolny handel instytucje międzynarodowe jak Liga Narodów. Idea tego liberalnego internacjonalizmu, zwanego także mianem liberalnego idealizmu nie została w praktyce zrealizowana a autorem najlepszej diagnozy na temat tego niepowodzenia był brytyjski historyk Edward Carr¹⁰⁵.

Po drugiej wojnie światowej, kiedy ich hegemonia nie była przez nikogo kwestionowana, USA zaproponowały światu liberalną wizję porządku międzynarodowego, opartą na takich elementach jak:

- Halizak*
- a. internacjonalizm, czyli postulat aktywnych działań politycznych i ekonomicznych na rzecz liberalnej wizji porządku międzynarodowego; w polityce obecnej administracji przejawia się to w apolgetyce interwencjonalizmu, gdyż jej zdaniem państwa demokratyczne mają wręcz obowiązek eliminować zagrożenia bezpieczeństwa;
 - b. tworzenia instytucji międzynarodowych;
 - c. demokratyzacja, czyli przekształcenie ustrojów wewnętrznych państw autokratycznych i totalitarnych;
 - d. liberalizacja różnych dziedzin obrotu międzynarodowego;
 - e. rozbrojenie;
 - f. działania na rzecz wolnego handlu.

Stany Zjednoczone miały wtedy wolę i materialne możliwości podtrzymywania liberalnego porządku międzynarodowego. Był to ich najważniejszy cel ich polityki zagranicznej i strategii międzynarodowej. Jak utrzymuje jeden z badaczy, spełniały one wtedy rolę promotora (*liberal agent*) liberalizmu – co miało stać się punktem zwrotnym (*liberal moment*) i siłą napędową zmian w stosunkach międzynarodowych (*liberal modernity*)¹⁰⁶.

John Ikenberry, wybitny przedstawiciel liberalnej teorii stosunków międzynarodowych utrzymuje, że ponadczasowym celem amerykańskiej polityki zagranicznej jest stworzenie ładu międzynarodowego jak to ujmuje z „liberalną charakterystyką”, który zapewniałby hegemonię w stosunkach międzynarodowych za pomocą takich instrumentów jak: dyplomacja wielostronna, sojusze i instytucje międzynarodowe. Jednocześnie jednak, jak wskazuje amerykańskie podejście odnośnie do ładu liberalnego, powinna go charakteryzować „imperialna cecha” czego dowodzi unilateralizm, stosowanie przymusu, interwencjonizm oraz selektywne przestrzeganie reguł gry. Innymi słowy, Stany Zjednoczone inicjują budowę ładu, są jego strażnikami, pełnią funkcję arbitra i do nich należy ostatnie słowo na temat jego funkcjonowania¹⁰⁷.

Militaryzacja utrzymanej w liberalnym zamyśle polityki zagranicznej USA działa się niejako wbrew tendencyjnym liberalnym wartościom, ale logika zimnej wojny sprawiła, że siła zbrojna stała się nieodzownym środkiem budowy pożądanego ładu. Zwraca się przy tym uwagę, że NATO – jako emanacja militarne wymiaru ładu funkcjonowało nie tyle wedle reguł klasycznego sojuszu wojskowego (tak jak ujęliby to realiści), jednak bardziej wedle liberalnego planu, jako instytucja polityczno-wojskowych konsultacji i uzgodnień¹⁰⁸. Wprowadzenie wymiaru bezpieczeństwa do liberalnego porządku (*securitising*) dokonało się z inicjatywy USA, w wyniku sformułowania przez nie w latach czterdziestych XX wieku nowej, narodo-

wej koncepcji bezpieczeństwa narodowego. Co ciekawe, w owej koncepcji od samego początku ujawnił się unilateralizm ze względu na pomniejszenie roli ONZ. W uzasadnieniu planu Marshalla pisało na ten temat: „Bezpieczeństwo narodowe może być efektywnie zapewnione poprzez stworzenie systemu pokojowych stosunków, w ramach których każde państwo respektować będzie suwerenność, integralność i sposób życia innych w sposób wykluczający użycie siły. Może to być osiągnięte poprzez odwołanie się do Karty Narodów Zjednoczonych lub przez stworzenie nowych, bardziej adekwatnych struktur do rozwiązywania danych problemów. Ponieważ efektywność rozwiązań w ramach Karty budzi wątpliwość, to realistyczna ocena sytuacji nakazuje poszukiwanie rozwiązań nieprzewidzianych przez Kartę, tak aby nie oddziaływały negatywnie na bezpieczeństwo narodowe USA”¹⁰⁹.

W tamtym okresie dokonało się jedno z największych przewartościowań w liberalnej doktrynie, wynikające z wymogów polityki zagranicznej i bezpieczeństwa narodowego USA. Można wręcz stwierdzić, że liberalizm został przez to mocarstwo zredefiniowany instrumentalnie, jako ideologiczne uzasadnienie przywództwa w świecie. Jak już wspomniano, przejawiało się to w swoistej militarystyce myślenia i działania na rzecz bezpieczeństwa narodowego w duchu liberalizmu, co było tym bardziej niezwykle, że amerykańska tradycja liberalna zrodziła się z opozycji wobec wszelkiej przemocy i autorytaryzmu, nie mówiąc już o tym, że odnosiła się do ustroju wewnętrznego i praw jednostki, a nie do polityki zagranicznej. Wedle M. Leffera, znanego historyka polityki zagranicznej USA, bezpieczeństwo narodowe zaczęto pojmować jako politykę w obronie wartości liberalnych, a sam liberalizm stał się motywem uprawiania takiej polityki i ideologicznym uzasadnieniem dla stosowania siły zbrojnej przez państwo (termin *garrison state*)¹¹⁰. Amerykańscy liberałowie stanęli wobec dylematu, jak pogodzić wymogi bezpieczeństwa narodowego z tradycyjnymi wartościami, z których wolność działania jednostki była ceniona najwyżej¹¹¹. Tę sprzeczność – zdaniem S. Huntingtona – między potrzebą zapewnienia bezpieczeństwa definiowanego w kategoriach militarnych, a wartościami amerykańskiego liberalizmu, rozwiązano poprzez ustanowienie strategii osłabienia, a nawet wyeliminowania zagrożeń bezpieczeństwa dla liberalnej idei, płynących ze strony Związku Radzieckiego i światowego komunizmu¹¹².

Parafrazując znane powiedzenie Henryka IV, króla francuskiego z końca XVI wieku, liberalizm był wart uzupełniania o militarny komponent, ponieważ służyło to ochronie jego podstawowych wartości. Zrodzony z inspiracji USA, liberalny ład był efektem wielkiego

Halizak historycznego XIX-wiecznego kompromisu, utrzymanego w duchu brytyjskim liberalizmu, z wymogami nowej pozimnowojennej struktury stosunków międzynarodowych. Przejawiało się to w instrumentalnym traktowaniu ekonomii i ładu ekonomicznego względem wymogów bezpieczeństwa narodowego. Formalnie był on wielostronny, ale w praktyce jego efektywność była funkcją hegemonii jednego mocarstwa.

Jest rzeczą bardzo interesującą, że amerykańska polityka zagraniczna i towarzyszące jej wizje porządku międzynarodowego, po zakończeniu zimnej wojny wykazała się nadzwyczajną ciągłością w sferze motywacyjnej i realizacyjnej, i to pomimo radykalnej zmiany w środowisku międzynarodowym. Stało się tak dlatego, że definiowana w kategoriach wartości liberalnych koncepcja bezpieczeństwa narodowego po zakończeniu zimnej wojny nadal implikowała poczucie braku bezpieczeństwa, ze względu na utrzymanie się rozlicznych zagrożeń, tym razem nie komunistycznym, ale kulturowo-cywilizacyjnym i ideologicznym rodowodzie. Cytowany przez nas Robert Latham argumentował, że po zakończeniu zimnej wojny USA zaczęły postrzegać rzeczywistość międzynarodową już nie w kategoriach dychotomicznej struktury demokracja-komunizm, ale jako nowego rodzaju pojedynczą oś (pojęcie *uniauxis*), na której początku leżą USA a na jej końcach państwa nieoliberalne (autorytarne, nieprzyjacielskie, upadłe), pośrodku zaś plasują się państwa o różnych formach ustroju liberalnego¹³.

Polityka zagraniczna USA po zimnej wojnie, podobnie jak w przeszłości nadal opiera się na liberalnym internacjonalizmie, tj. promowaniu trzech wartości uznanych przez amerykańskich liberałów za najważniejsze a mianowicie: pokoju, dobrobytu i wolności. Jednoznacznie ujął to G.W. Bush, stwierdzając: „Cel naszego narodu zawsze był większy, niż możliwości naszej obrony. Walczyliśmy i będziemy walczyć o pokój, który sprzyja wolności. Będziemy bronić pokoju przed zagrożeniem ze strony terrorystów i tyranów. Będziemy budować pokój, zachowując dobre stosunki z innymi mocarstwami. Z pewnością rozszerzymy stan pokoju, sprzyjając formowaniu się wolnych i otwartych społeczeństw na każdym kontynencie. Budowa takiego pokoju jest obowiązkiem Ameryki”¹⁴. Tak daleko idąca jednoznaczność w formułowaniu celów politycznych sprawia, że ocenia się ją równie radykalnie – jako liberalną politykę imperialną, którą charakteryzować miało prawo USA do jednostronnego rozstrzygnięcia, które z punktu widzenia reguł i norm etycznych stosunków międzynarodowych należy uznawać i przestrzegać¹⁵. W takim duchu utrzymana była strategia Bezpieczeństwa Narodowego USA, w której stwierdzono wprost: „użyjemy naszej siły, aby stworzyć warunki

w których wszystkie państwa i społeczeństwa wybiorą dla siebie korzystne efekty wynikające z doktryny politycznego i ekonomicznego liberalizmu¹¹⁶. Jednym słowem dominacja liberalnej demokracji w świecie miała być realizowana pod auspicjami i w ramach hegemonii Stanów Zjednoczonych¹¹⁷. W podobnym duchu utrzymane były wypowiedzi prezydenta Baracka Obamy, a jedyna zmiana dotyczyła środków i metod realizacji¹¹⁸.

Z dzisiejszej perspektywy ocena wojującego liberalizmu jako ideowej podstawy polityki zagranicznej USA jest jednoznacznie negatywna, z czym zgadzają się nawet przedstawiciele nurtu neokonserwatywnego¹¹⁹. O skali niepowodzenia we wdrażaniu liberalnego projektu dowodzi trwały wzrost nastrojów antyamerykańskich, na co zwrócili uwagę dwaj wybitni badacze Peter Katzenstein i Robert Koehane¹²⁰. Inny, nie mniej znany publicysta, Charles Krauthammer, twórca pojęcia *unipolar moment*, ogłosił potrzebę jego przeformułowania ze względu na zmniejszenie relatywnej siły USA¹²¹. Joseph Nye stawiał diagnozę mówiącą, że pomimo posiadania statusu supermocarstwa USA nie są w stanie samodzielnie i za pomocą siły militarnej ustanowić na świecie porządku liberalnego¹²². Inny z kolei badacz udowadnia, że czas tak zwanych wojen liberalnych, jako instrumentu polityki zagranicznej USA, skończył się bezpowrotnie¹²³. Najdalej idącą krytykę sposobu promocji idei liberalnej przeprowadzili przedstawiciele nurtu realistycznego z Johnem Mearchseimem na czele, którzy argumentują, że bezrefleksyjne przywiązanie do idei liberalnej i zapominanie o wymogach prowadzenia polityki zagranicznej zgodnie z wymogami realizmu (np. uwzględnienie układu sił i kryteriów bezpieczeństwa), szkodzi interesowi narodowemu Stanów Zjednoczonych¹²⁴.

Nic więc dziwnego, że w świetle powyższych okoliczności nastąpiło zasadnicze przewartościowanie idei liberalnej jako najważniejszej determinanty polityki zagranicznej USA. Dokonało się to na poziomie środków i metod realizacji, a nie celów, gdyż te nadal pozostają niezmiennie w postaci promocji demokracji w świecie. Chodzi jednak o to, aby przy tej okazji nie stwarzać czy też generować, dodatkowych zagrożeń dla bezpieczeństwa narodowego a ponadto konstruować każdorazowo strategię aranżując adekwatny zestaw środków i nastawiać się na oddziaływanie w długim okresie¹²⁵.

Podsumowanie

Liberalizm to idea, która identyfikuje Zachód jako formę kulturowo-cywilizacyjną w stosunku do reszty świata. Niektórzy badacze jak Francis Fukuyama weryfikują jego historię na epokę przedliberalną

Halizak i poliberalną a symboliczną datą je rozdzielającą jest upadek Świętego Cesarstwa Rzymskiego w 1806 roku.

W teorii politycznej liberalizm występuje w wielu wersjach jak na przykład liberalizm klasyczny, liberalizm komercyjny i ekonomiczny, liberalizm republikański, liberalizm społeczny, liberalizm jako postawa światopoglądowa.

W praktyce stosunków międzynarodowych, liberalizm pojawił się jako idea porządku międzynarodowego prezydenta USA Woodrowa Wilsona. Wysunięta zbyt wcześnie i nieuwzględniająca realiów stosunków międzynarodowych po pierwszej wojnie światowej, pozostała tylko niespełnioną idealistyczną wizją – stąd określenie jej przez krytyków jako idealizm.

Na przełomie dekady lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku w nauce o stosunkach międzynarodowych w oparciu o założenia szkoły współzależności transnacionalnego paradygmatu doszło do wyodrębnienia się nurtu liberalnego jako odrębnej teoretycznej perspektywy oferującej nowe sposoby eksplanacji rzeczywistości międzynarodowej w porównaniu do panującego niepodzielnego realizmu. W pierwszej kolejności sformułowano założenia neoliberalnego instytucjonalizmu – teorii poziomego systemu międzynarodowego. W następnej kolejności za sprawą Andrew Moravcsika – teorię polityki zagranicznej, która odwołując się do kategorii motywów i preferencji, podejmowała opierając się nie próbę objaśnienia zachowań państwa w stosunkach międzynarodowych. Było to wyjątkowe wyzwanie dla szkoły realizmu, w ramach której zaproponowano konkurencyjną teorię polityki – realizm neoklasyczny, który podobnie jak teorie liberalne uwzględniał kontekst wewnętrzny polityki zagranicznej.

Analiza liberalnej teorii polityki zagranicznej na przykładzie państw Zachodu pozwala na sformułowanie wniosków o jej właściwościach eksplanacyjnych, jak samej polityki zagranicznej państw Zachodu, analizowanej w jej kategoriach.

Liberalna teoria polityki zagranicznej opiera się na empirycznie weryfikowanych założeniach, które wedle Andrew Moravcsika tworzą jej fundamenty. To przykład teoretyzowania empirycznego, które opiera się na analizie przyczynowo-skutkowej i odwołuje się do racjonalizmu w formułowaniu motywów i preferencji przez jednostki, grupy społeczne i interesów decydentów. To przykład „pozytywistycznego liberalizmu”, który przeciwstawia się teoretyzowaniu normatywnemu które odnosi się do takich kwestii jak: wolność, demokracja, prawa człowieka, wolny rynek, pokój. Mają tu miejsce odwołania do liberalizmu klasycznego, na podstawie którego proponuje się wzory zachowań ludzi i społeczeństw oraz standardy etyczno-moralne w stosunkach międzynarodowych.

Co się tyczy wniosków odnoszących się do eksplanacyjnej użyteczności teorii liberalnej w badaniu polityki zagranicznej Zachodu można pokusić się o sformułowanie następującego wniosku.

Bez odwołania się do idei liberalnej nie sposób badać adekwatnie polityki zagranicznej Zachodu, o czym decydują dwojakiego rodzaju okoliczności. Liberalizm jako zmienna niezależna jest najważniejszą przesłanką i uwarunkowaniem, gdyż system demokratyczny, umożliwiając formułowanie motywów i preferencji, przekłada się na odpowiadające im decyzje i działania polityczne. Jednocześnie idea liberalna jest najważniejszym celem strategii Zachodu uczynienia z niej idei o światowym (uniwersalnym) znaczeniu jako podstawy rozwoju i funkcjonowania stosunków międzynarodowych, ustosunkowała ona sposób myślenia i zachowania państw oraz wyznaczała etyczne normy postępowania. W związku z tym teoria liberalna adekwatnie objaśnia takie zachowania i strategie Zachodu jak: promocja demokracji, interwencjonizm, interwencje humanitarne, wojna z terrorem, odpowiedzialność za ochronę, wspieranie transformacji politycznej i ekonomicznej, odbudowa państw (*state building*), a w efekcie ma odpowiednio wysoką moc objaśniania stosunków liberalnego Zachodu z państwami nieliberalnymi, np. Zachód – Rosja, USA – Chiny.

Liberalna teoria polityki zagranicznej posiada trzy mankamenty, które nie pozwalają jej traktować jako teorii holistycznej, czy uniwersalistycznej. Są to: niedoszacowanie znaczenia państwa jego instytucji i biurokracji w procesie formowania motywów i preferencji, nieuwzględniania *de facto* oddziaływania systemu międzynarodowego, mała użyteczność w badaniu polityki zagranicznej państw nieliberalnych.

PRZYPISY

1. E. Haliżak, „Ontologia i epistemologia badania polityki zagranicznej państwa”, *Stosunki Międzynarodowe – International Relations*, 2015, nr 4.
2. Zob. M. Doyle, *Ways of War and Peace*, W.W. Norton, New York 1997; B. Russett i J. Oneal, *Triangulating Peace: Democracy Interdependence and International Organization*, W.W. Norton, New York 2001.
3. S. Hoffman, „The Crisis of Liberal Institutionalism”, *Foreign Policy* 1995, vol. 98, s. 167.
4. S. Sałajczyk, „Wizje rzeczywistości międzynarodowej”, [w:] E. Haliżak, R. Kuźniar [red.], *Stosunki międzynarodowe. Geneza. Struktura. Dynamika*, Wydawnictwo UW, Warszawa 2004, s. 160.
5. Ch. Brown, „«Really Existing Liberalism» and International Order”, *Millenium* 1992, nr 3, s. 313–328.
6. J. Rosenau, *The Domestic Sources of Foreign Policy*, The Free Press, New York 1967; Idem, *The Scientific Study of Foreign Policy*, The Free Press, New York 1971; W. Hanrieder, „Compatibility and Consensus: A Proposal for the Conceptual

- Linkage of External and Internal Dimensions of Foreign Policy”, *American Political Science Review*, 1967, 61, s. 971–982.
7. G. Allison, Morton Halperin, „Bureaucratic Politics: A Paradigm and Some Policy Implications”, *World Politics*, 1972, nr 1, s. 40–79.
 8. R. Jones, *Principles of Foreign Policy – The Civil State in its World Setting*, Oxford 1979; Miroslav Ninic, *Democracy and Foreign Policy: The Fallacy of Political Realism*, Columbia University Press, New York, 1992; H. Muller, T. Risse-Kappen, *From the Outside In and the Inside Out: International Relations, Domestic Politics and Foreign Policy*, [w:] V. Hudson, David Skidmore [red.], *The Limits of State Autonomy: Societal Groups and Foreign Policy Formulation*, Westview, Boulder 1993; T. Risse-Kappen, „Public Opinion. Domestic Structure and Foreign Policy in Liberal Democracies”, *World Politics*, 1991, nr 4, s. 479–512.
 9. M. Doyle, „Liberalism and World Politics”, *American Political Science Review*, 1986, nr 4, s. 1151–1163.
 10. M. Doyle, *Kant, Liberal Legacies and Foreign Affairs: Parts I and II*, „Philosophy and Public Affairs”, 1983, nr 1, s. 205–235 323–353; S. Chan, „Mirror, Mirror on the Wall...: Are the Free Countries More Pacific”, *Journal of Conflict Resolution*, 1984, nr 4, s. 617–648; B. Russett, *Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post-Cold War World*, Princeton University Press, Princeton, 1993.
 11. E. Morse, *Modernization and the Transformation of International Relations*, The Free Press, New York 1976; R. Keohane, J. Nye, *Power and Interdependence. World Politics in Transition*, Little Brown, Boston, 1977; E. Morse, *The Transformation of Foreign Policies: Modernization, Externalization and Interdependence*, *World Politics*, 1970, nr 3, s. 371–392.
 12. R. Keohane, J. Nye, „Globalization: What’s New? What’s Not? (And So What)”, *Foreign Policy*, 2000, 118, s. 104–119.
 13. M. Doyle, „Liberalism and World Politics”, *American Political Science Review*, 1986, 80, s. 1151–1161; Idem, *Ways of War and Peace: Realism, Liberalism and Socialism*, W.W. Norton, New York, 1997.
 14. *Transnational Relations and World Politics*, Harvard University Press, Cambridge, 1971, s. XII–XVI; S. Huntington, „Transnational Organization in World Politics”, *World Politics*, 1973, nr 3, s. 333–368.
 15. P. Haas, „Introduction: Epistemic Communities and International Policy Coordination”, *International Organization*, 1992, nr 1, s. 1–36.
 16. R. Mansbach, Yale Ferguson, Donald Lampert, *The Web of World Politics. Nonstate Actors in the Global System*, Prentice Hall, London 1976; T. Risse Kappen [red.], *Bringing Transnational Relations Back In: Non-State Actors, Domestic Structures and International Institutions*, Cambridge University Press, Cambridge 1995; D. Josselin, W. Wallace [red], *Non-State Actors in World Politics*, Palgrave, London 2001.
 17. S. Krasner, *Sovereignty: Organized Hypocrisy*, Princeton University Press, Princeton 1999.
 18. M. Rochester, „The Paradigm Debate in International Relations and Its Implication for Foreign Policy Making: Toward a Redefinition of the «National Interest»”, *Western Political Quarterly*, 1978, nr 1, s. 49–63.
 19. J. Viner, „Power vs Plenty as Objectives Foreign Policy in the Seventeenth and Eighteenth Centuries”, *World Politics*, 1948, nr 1, s. 2–20.
 20. C. Kindleberger, „Group Behaviour and International Trade”, *Journal of Political Economy*, 1951, nr 1, s. 30–46.

21. R. Bauer, Anthony Dexter, *American Business and Public Policy: The Politics of Foreign Trade*, Atherton Press, New York 1963.
22. R. Gilpin, *US Power and the Multinational Corporations: The Political Economy of Foreign Direct Investment*, Basic Books, New York 1975.
23. P. Katzenstein, „International Relations and Domestic Structures: Foreign Economic Policies of Advanced Industrial States”, *International Organization*, 1976, nr 1, s.1-45; Idem, *Between Power and Plenty: Foreign Economic Policies of Advanced Industrial States*, Cornell University Press, Ithaca 1978.
24. R. Rogowski, „Trade and the Variety of Democratic Institutions”, *International Organization*, 1987, nr 2, s. 203-223; Idem, *Commerce and Coalitions: How Trade Affects Domestic Political Alignments*, Princeton University Press, Princeton 1989.
25. H. Milner, *Interests, Institutions and Information: Domestic Politics and International Relations*, Princeton University Press, Princeton 1997.
26. T. Risse-Kappen, „Public Opinion, Domestic Structure and Foreign Policy in Liberal Democracies”, *World Politics*, 1991, vol. 43, s. 491-517.
27. J. Checkel, *Ideas and International Political Change: Soviet/Russian Behaviour at the End of the Cold War*, Yale University Press, New Haven; Valerie Hudson, *Culture and Foreign Policy*, Lynne Rienner, Boulder, 1997; Raymond Hinnebusch, Anoushiravan Ehteshami [red.], *The Foreign Policy of the Middle East States*, Lynne Rienner, London 2004.
28. M. East, Charles Herman, „Do Nation-Types Account for Foreign Policy Behavior?”, [w:] J. Rosenau [red.], *Comparing Foreign Policy: Theories, Findings and Methods*, Wiley, New York, 1974; R. Rummel, *National Attributes and Behaviour*, Sage, Beverly Hills, 1979; S. Krasner, „Approaches to the State: Alternative Conceptions and Historical Dynamics”, *Comparative Politics*, 1984, vol. 16, s. 223-246.
29. A. Cooper, R. Higgott, K. Nossal, *Relocating Middle Powers: Australia and Canada in Changing World Order*, University of British Columbia Press, Vancouver 1993; D. Lee, J. Hamill, „A Middle Power Paradox? South African Diplomacy in the Post-apartheid Era”, *International Relations*, 2001, nr 4, s. 33-59; J. Ping, *Middle Power Statecraft: Indonesia, Malaysia and the Asia Pacific*, Ashgate, 2005.
30. O. Holsti, „Public Opinion and Foreign Policy”, *International Studies Quarterly*, 1992, vol. 36, s. 439-466.
31. D. Foyle, „Public Opinion and Foreign Policy: Elite beliefs as a mediating variable”, *International Studies Quarterly*, 1997, nr 1, s. 141-170.
32. P. Robinson, „Theorising the Influence of Media on World Politics”, *European Journal of Communication*, 2001, nr 4, s. 523-544.
33. E. Halizak [red.], *Polityka zagraniczna i wewnętrzna państwa w procesie integracji europejskiej*, Oficyna Wydawnicza Brandta, Bydgoszcz 2004.
34. H. Bull, *The Anarchical Society. A Study of Order in World Politics*, Macmillan, Basingstoke 1977.
35. R. Cooper, *The Economics of Interdependence*, McGraw-Hill, New York, 1968, s. 1.
36. R. Cooper, *Economic Policy in an Interdependent World*, MIT Press, Cambridge 1986.
37. K. Ohmae, *The End of Nation State: The Rise of Regional Economies*, The Free Press, New York 1995.
38. R. Keohane, *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton University Press, Princeton 1984.

- Halizak
39. A. Wendt, „Anarchy is what States Make of It. The Social Construction of Power Politics”, *International Organization*, 1992, nr 2, s. 381–425.
 40. B. de Mesquita Bruce, „Domestic Politics and International Relations”, *International Studies Quarterly*, 2002, nr 1, s. 1–9; J. Fearon, „Domestic Politics, Foreign Policy, and Theories of International Relations”, *Annual Review of Political Science*, 1998, nr 1, s. 289–313.
 41. P. Gourevitch, „The Second Image Reversed: The International Sources of Domestic Politics”, *International Organization*, 1978, nr 4, s. 881–912.
 42. R. Putnam, „Diplomacy and Domestic Policy: The Logic of Two-Level Games”, *International Organization*, 1988, nr 3, s. 427–460.
 43. A. Moravcsik, „Introduction: Integrating International and Domestic Theories of International Bargaining”, [w:] P. Evans, H. Jacobson, R. Putnam [red.], *Double-edged Diplomacy*, University of California Press, Berkeley, s. 3–42.
 44. A. Moravcsik, „A Liberal Theory of International Politics”, *International Organization*, 1997, nr 4, s. 513.
 45. Ibidem, s. 514.
 46. A. Moravcsik, *A Liberal Theory...*, s. 516–521.
 47. Ibidem, s. 523.
 48. Ibidem, s. 524–533.
 49. A. Moravcsik, „Negotiating the Single European Act”, [w:] R. Keohane, S. Hoffmann [red.], *The New European Community*, Westview Press, Boulder, 1991; A. Moravcsik, „Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach”, *Journal of Common Market Studies*, 1993, nr 4, s. 473–524; Idem, „Why the European Community Strengthens the State: Domestic Politics and International Cooperation”, *Working Paper Series*, 52, Cambridge Mass. Center for European Studies, Harvard University; Idem, „Explaining International Human Rights Regime: Liberal Theory and Western Europe”, *European Journal of International Relations*, 1995, nr 1, s. 157–189; Idem, „Liberal Intergovernmentalism and Integration: A Rejoinder”, *Journal of Common Market Studies*, 1995, nr 4, s. 611–628.
 50. D. Wincott, „Institutional Interaction and European Integration: Toward and Everyday Critique of Liberal Intergovernmentalism”, *Journal of Common Market Studies*, 1995, nr 4, s. 597–609.
 51. R. Trzaskowski, *Dynamika reformy systemu podejmowania decyzji w Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Prawo i Praktyka Gospodarcza, Warszawa 2005.
 52. A. Moravcsik, „Liberal International Relations Theory: A Scientific Assessment”, [w:] C. i M. Elman [red.], *Progress in International Relations theory. Appraising the Field*, MIT Press, Cambridge 2003, s. 159–205.
 53. Zobacz H. Milner, A. Moravcsik, *Power, Interdependence and Nonstate Actors in World Politics: Research Frontiers*, Princeton University Press, Princeton 2009; Andrew Moravcsik, „Liberal Theories of International Law”, [w:] J.L. Dunaff, M. Pollock [red.], *Interdisciplinary Perspectives on International Law and International Relations. The State of Art*, Princeton University Press, Princeton 2012.
 54. Ibidem, s. 161.
 55. Ibidem, s. 161–167.
 56. Idem, s. 168–176.
 57. J. Legro, A. Moravcsik, „Is Anybody Still a Realist?”, *International Security*, 1999, nr 2, s. 5–55.
 58. D. Long, „The Harvard School of Liberal International Theory: A Case for Closure”, *Millennium*, nr 3, s. 489–505; Andrew Moravcsik, „The New Libera-

- lism”, [w:] C. Reus-Smit, D. Snidal [red.], *The Oxford Handbook of International Relations*, Oxford University Press, Oxford, 2008, s. 234–254.
59. B. Jahn, „Kant, Mill and Illiberal Legacies in International Affairs”, *International Organization*, 2005, nr 1, s. 177–207; Idem, „The Tragedy of Liberal Diplomacy: Democratization, Intervention, Statebuilding II”, *Journal of Intervention and Statebuilding*, 2007, nr 1, s. 211–229; Idem, „Liberal Internationalism: from Ideology to Empirical Theory – and Back Again”, *International Theory*, 2009, nr 3, s. 409–438.
60. E. Haliżak, „Północ w stosunkach międzynarodowych”, [w:] Edward Haliżak, Roman Kuźniar [red.], *Stosunki międzynarodowe. Geneza. Kultura. Dynamika*, Wydawnictwo UW, 2006, s. 435–451.
61. E. Adler, „Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics”, *European Journal of International Relations*, 1997 nr. 3, s. 319–363; Aleksander Wendt, *Spoleczna teoria stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa 2008, s. 11–46.
62. J. Goldstein, Robert Keohane [red.], *Ideas and Foreign Policy. Believes, institutions and political change*, Cornell University Press, Ithaca 1993, s. 8–11.
63. Ibidem, s. 11–26
64. Zob. T. Risse-Kappen, „Ideas do not Float Freely: Transnational Coalition, Domestic Structures and the End of Cold War”, *International Organization*, 1994, 48, s. 185–214; Hqaire Woods, „Economic Ideas and International Relations: Beyond Rational Neglect”, *International Studies Quarterly*, 1995, 39, s. 161–180; Albert Yee, *The Casual Effort of Ideas on Polices*, „International Organization” 1996, 50, s. 69–108; Jeffrey Checkel, *Ideas and International Political change: Soriet/Russian Behavior and the End of the Cold Warm*, Yale University Press, New Haven, 1997; J. Legro, „The Transformation of Policy Ideas”, *American Journal of Political Science*, 2000, 44, s. 419–432.
65. F. Fukuyama, „The End of History”, *The National Interest*, 1989, nr 1, s. 3–18
66. S. Huntington, „The Clash of Civilizations”, *Foreign Affair*, 1993, nr.3 s. 22–49.
67. S. Huntington, *The third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, Oklahoma University Press, Oklahome 1991.
68. Ch. Kegley, „The Neoidealist Moment In International Studies? Neorealist Myths and the New International Realities”, *International Studies Quarterly*, 1993, nr. 2, s. 44–76.
69. R. Latham, *The Liberal Moment: Modernity, Security and the Making of Postwar International Order*, New York, Columbia University Press, 1997
70. M. Kohler, „Liberalization and Foreign Policy”, [w:] Miles Kohler [red.], *Liberalization and Foreign Policy*, Columbia University Press, New York, 1997, s. 1–25.
71. E. Haliżak, „Współzależności polityki i ekonomii w stosunkach międzynarodowych”, [w:] *Stosunki międzynarodowe w XXI wieku. Księga jubileuszowa z okazji 30-lecia Instytutu Stosunków Międzynarodowych UW*, Warszawa 2006, s. 23–47; John Revenhill [red.], *Globalna ekonomia polityczna*, Wydawnictwo UJ, Kraków, 2011; James Copowizo i David Levine, *Theories of Political Economy*, Cambridge University Press, Cambridge, Robert Bilpin, *Global Political Economy. Understanding International Economic Order*, Princeton University Press, Princeton 2001.
72. S. Strange, *States and Markets*, Printer, London, 1999.
73. B. Buzan, Ole Waever, *Liberalism and Security. The Contradictions of the Liberal Leviatan*, Working Papers, Copenhagen Peace Research Institute, 1998.

- Halizak 74. H. Muller, J. Wolf, „Democratic Peace: Many Data, Little Explanation”, [w:] Lothar Brock, A. Geis, H. Muller [red.], *Democratic Wars: Looking at the Dark Side of Democratic Peace*, Polgrave Houndsmills, s. 41–73.
75. Zobacz na ten temat : Ch. Streit, *Union Now: A Proposal for a Federal Union of the Leading Democracies*, Harper and Brothers, New York 1983; John Rummel, „Libertarianism and International Violence”, *Journal of Conflict Resolution*, 1983, 27, s. 27–71; Bruce Russett, *Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post-Cold War*, Princeton University Press, Princeton 1993.
76. T. Duane, „The Concept of Trust in the Politics of John Locke”, [w:] J. Rorty, Q. Skinner [red.], *Philosophy in History: Essays on the Historiography of Philosophy*, Cambridge University Press, New York 1984; R. Dahl, *Controlling Nuclear Weapons: Democracy versus Guardianship*, Syracuse University Press, Syracuse 1985.
77. R. Cobden, „The Political Writings of Richard Cobden”, [w:] Mark Forysthfeld, *The Theory of International Relations. Selected Text*, New York 1970.
78. R. Rosecrance, *The Rise of Trading State: Commerce and Competition in the Modern World*, Little Brown, New York, 1986.
79. J. Schumpeter, *Imperialism and Social Classes*, Meridien, New York 1955.
80. K. Barbieri, *The Liberal Illusion: Does Trade Promote Peace?* University of Michigan, Ann Arbor, 2003.
81. M. Doyle, *Kant Liberal legacies...*
82. J. Joffe, „Tocqueville Revisited: Are Good Democracies Bad Players in the Game of Nations”, *Washington Quarterly*, 1988, nr 1, s. 161–189.
83. D. Hume, *Essays: Moral, Political and Literary*, Oxford University Press, London 1963.
84. W. Clemence, „The Superpowers and the Third World”, [w:] C. Kegley, P. McGowan [red.], *Foreign Policy US/USRR*, Sage, Beverly Hills.
85. B. Buzan, „Economic Structure and International Security: The Limits of the Liberal Case”, *International Organization*, 1984, nr. 4, s. 597–624.
86. J. Muravchik, *Exporting Democracy: Fulfilling Americas Destiny*, AEI Press, Washington 1991; Tom Smith, *America's Mission*, Princeton University Press, Princeton 1994.
87. J. Purdy, „Liberal Empire: Assessing the Argument, Ethics and International Affairs”, *Annual Journal of the the Carnegie Council on Ethics and International Affairs*, 2003, nr. 2.
88. Edward Halizak, *Liberalne wizja porządku międzynarodowego* [w:] R. Kuźniar [red.], *Porządek międzynarodowy u progu XXI wieku*, Scholar Warszawa 2005.
89. C. Duceck, *Reluctant Crusaders: Power, Culture and change in American Grand Strategy*, Princeton University Press, Princeton 2006 David Hughes, „Liberal Warfare: A Crusade Twice Removed”, *International Studies Review*, 2013, 15, s. 351–373
90. J. Nye, „Public Diplomacy and Soft Power”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 2008, 616, s. 94–109.
91. R. Falk, *Humanitarian Intervention and Legitimacy Wars*, Routledge, London 2014.
92. M. Doyle, „International Ethics and the Responsibility to Protect”, *International Studies Review*, 2011, 13, s. 72–84; T. Reinold, *Sovereignty and the Responsibility to Protect. The Power of Norms and the norms of the powerful*, Routledge, London 2014.
93. S. Beth, E. Zachay, „The Globalization of Liberalization: Policy Diffusion in the International Political Economy”, *American Political Science Review*, 2004,

- nr. 1, s. 171–189; S. Bath, F. Dobbin, „Introduction. The International Diffusion of Liberalism”, *International Organization*, 2006, nr 4, s. 781–810.
94. S. Hook, „Ideas and Change in US Foreign Aid: Inventing the Millennium Challenge Corporation”, *Foreign Policy Analysis*, 2008, nr. 4, s. 147–167.
95. E. Halizak, „Ideowe problemy globalnego ładu liberalnego w gospodarce światowej – role i znaczenie «Washington Consensus»”, [w:] Edward Halizak, Roman Kuźniar i Janusz Symonides [red.], *Globalizacja a stosunki międzynarodowe*, Oficyna Wydawnicza „Brandta”, Bydgoszcz- Warszawa 2003, nr. 3
96. H. Gleditsch, „The Liberal Moment Eiffteen Years On”, *International Studies Quarterly*, 2008, 52, s. 691–712;
97. J. Beat, „Rethinking democracy promotion”, *Review of International Studies*, 2012, 38, s. 685–705.
98. K. Mahbubani, *Wielka konwergencja. Azja, Zachód i logika jednego świata*, Kurhaus, Warszawa 2013.
99. A. Dudek, „Użyteczność analitycznego eklektyzmu w badaniu stosunków Polski z Rosją”, *Stosunki międzynarodowe - International Relations*, 2016, nr 2.
100. D. Chandler [red.], *International Statebuilding: The Rise of Post- Liberal Governance*, Routledge, London 2010; Oliver Richmond, *A Post-liberal Peace*, Routledge, London 2011.
101. L. Hartz, *The Liberal Tradition in America*, Harcourt Brace, San Diego 1991.
102. M. Lipset, *American Exceptionalism: A. Double- Edged Sword*, W.W. Norton, New York 1996; Samuel Huntington, *Who are we? The Challenge to America's National Identity*, Simon and Shuster, New York 2004.
103. R. Mead, *Special Providence: American Foreign Policy and How it Changed the World*, Routledge, New York, 2001.
104. W. Lafeber, *The New Empire: An International of American Expansion 1860–1898*, Cornell University Press, Ithace 1963.
105. E. Carr, *The Twenty Years Crisis 1919–1939, An Introduction to the study of International Relations*, Harper and Row, New York, 1939 (1964).
106. R. Latham, op. cit, s. 18–20
107. J. Ikenberry, „Liberal Hegemony and Empire? American Power in the Age of Unipolarity”, [w:] David Held, Mathias Koenig-Archibugi [red], *American Power in the 21 Century*, Polity, Cambridge, 2004.
108. G. Hellman, R. Wolf, „Neorealism, Neoliberal Institutionalism and the Future of NATO”, *Security Studies* 1993, nr 1, s. 3–43.
109. R. Latham, op. cit. s.21.
110. M. Leffer, „The American Conception of National Security and the Beginning of the Cold War, 1945–1948”, *The American Historical Review* 1982, nr 2, s. 346–381.
111. H. Laswell, *National Security and Individual Freedom*, New York 1950.
112. S. Huntington, *The Soldier and the State: The Theory of Civil- Military Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985.
113. R. Latham, „Liberalism Order/ Liberalism Other: A Geneology of Threat”, *Alternatives*, 1995, nr. 1, s. 111–146.
114. K. Hilms, „American Internationalism: Promoting Freedom. Democracy and Development”, *An Electronic Journal of the US Department of State*, 2003, nr 1, s.1.
115. J. Purdy, „Liberal Empire: assessing the Arguments: Ethics and International Affairs”, *Annual Journal of the Carnegie Council on Ethics and International Affairs*, 2003, nr 2, s. 3.
116. *The National Security Strategy of the United America*, September 2002; <http://www.whitehouse.gov/nsc/html>.

- Halizak
117. A. Valladeo, „Democratic Hegemony and American Hegemony”, *Cambridge Review of International Affairs*, 2006, nr 2.
 118. B. Obama, „Renewing American Leadership”, *Foreign Affairs*, 2007, nr 4.
 119. C. Prestovitz, *Rouge Nation: American Unilateralism and the Failure of Good Intentions*, New York 2003, Danny Coper *Neoconservatism and American Foreign Policy. New Approaches*, Routledge, New York 2013.
 120. P. Katzenstein, R. Koehane, *Anti-Americanism in World Politics*, Cornell University Press, Ithaca 2007; Stephen Brooks, *Anti – Americanism and the limits of Public Diplomacy*, Routledge, New York 2015.
 121. Ch. Krauthammer, „The Unipolar Moment Revisited”, *National Interest* 2002/2003, nr 70, s. 5–17.
 122. J. Nye, *The Paradox of American Power: Why the World’s Only Superpower Can’t Go it Alone*, New York 2002; idem *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, Public Affairs, New York 2004.
 123. J. Gow, *Liberal Wars*, Rutledge, New York 2015.
 124. J. Mearscheimer, „Imperial by design”, *The National Interest*, 2010, nr III, s. 16–34; Idem, „Why the Ukraine Crisis is the West’s Fault”, *Foreign Affairs*, 2014, nr 5, s. 1–12.
 125. N. Boucher, *Democracy Promotion as US Foreign Policy*, Rutledge, New York 2015; R. Pee, *Democracy Promotions. National Security and Strategy*, Rutledge, New York 2015. J. Huber, *Democracy Promotion and Foreign Policy*, Palgrave Macmillan, New York 2015; M. Green, D. Twining, „Democracy and American Grand Strategy in Asia: the Realist Principle Behind an Enduring Idealism”, *Contemporary Southeast Asia*, 2008, nr I, s. 1–28.